ПЫТАННІ ВЫВУЧЭННЯ ПРЫРОДНА-ЛАНДШАФТНАГА КОДА БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ ЯК СРОДКУ КАНСЕРВАЦЫІ І РЭТРАНСЛЯЦЫІ КУЛЬТУРНАГА ЛАНДШАФТУ

Швед І. А.
доктар філалагічных навук, дацэнт,
прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства
УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»
(Рэспубліка Беларусь, г. Брэст)

Прырода, як метафара, цягнецца да вобразаў,
якія гавораць пра нешта больш глыбокае,
чым тое, што мы можам спасцігнуць.

Рычард Нэльсан

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Сучасная культура, бясспрэчна, генетычна звязаная з самабытным духоўным вопытам мінулага – прычым яго апрадмечаныя формы, часткова захаваўшы сваю арыгінальную існасць, а часткова «пераапрадмеціўшыся», становяцца грунтам новых сінтэзаў, і гэтым падтрымліваюць духоўны патэнцыял культуры. Усталяванне новых адносінаў да міфа як вечна жывога пачатку («філасофія жыцця» Ф. Ніцшэ, А. Бергсана) і вопыт псіхааналізу (З. Фрэйд, К. Юнг) непасрэдна звязаныя з працэсам т.зв. рэміфалагізацыі. Постпазітывісцкая эпоха актывізавала глыбінныя міфа-сінкрэтычныя структуры мыслення, пласты інтуітыўна-цэласнага светапогляду, міфа-рытуальнага светаўспрымання. У гэтым кантэксце асаблівую значнасць набываюць прынцыпы міфалагічнага мадэліравання, якое адбываецца ў розных кодах. Сёння мы з’яўляемся сведкамі таго, як па-новаму рэканструіруюцца, інтэрпрэтуюцца і рэпрэзентуюцца архаічныя сродкі культурнага ўпарадкавання, як праз міфалагічныя вобразы і сюжэты ствараюцца разнастайныя стылізацыі ці варыяцыі на пэўныя тэмы. Разам з тым традыцыйны фальклор, прадстаўлены сёння ў жывым бытаванні, працягвае сцвярджаць праз розныя коды аксіялагічна высоказначныя сутнасці, і многія яго формы не страчваюць сваю грамадска-рэгламентуючую скіраванасць. Менавіта асяроддзе носьбітаў традыцыйнай культуры, фальклору – гэта тая крыніца, якая праз пасрэдніцтва сімвалаў і кодаў працягвае выносіць на паверхню самыя каштоўныя і трывалыя згусткі духоўных энергій, чым уплывае на форматворчасць сучаснай духоўнай эліты. Што да ўмоў індывідуальнай творчасці, то, як слушна адзначалі М. Мамардашвілі і А. Пяцігорскі, «здесь не может повториться продукт, созданный в связи с первичным символизмом, но может повториться тип творца и тип сознательного отношения к символизму. [То есть “сознательного” в нашей терминологии, а в психоаналитической, конечно, – “подсознательного!”]» [3, с. 195]. Як паказвае аналіз твораў розных відаў мастацтва, у прыватнасці беларускай літаратуры, зварот да духоўнага багацця нашых продкаў, да культурна-гістарычнай памяці, рэ-інтэрпрэтацыя міфалагічных матываў, структур, кодаў, якія належаць традыцыйнай культурнай спадчыне беларусаў, дазваляе паэтам і празаікам дасягнуць вышынь мастацка-філасофскага асэнсавання рэчаіснасці, напоўніць сваю творчасць гармоніяй і заглыбленасцю ў існае. Нездарма кожнае новае пакаленне намагаецца «распрадмеціць» атрыманыя ў спадчыну каштоўнасныя формы, «расчытаць» значныя сэнсы і ідэалы, якія рэтрансліруюцца тымі ці іншымі кодамі ў сучасную культуру, адухаўляючы і напаўняючы яе трывалай, жыццёва неабходнай духоўнай энергіяй,

будуючы каштоўнасна важныя культурныя сінтэзы сучаснасці і новыя сэнсажыццёвыя гарызонты, указваючы на звышсэнсы і звышмэты быцця.

Знешняя інтэнсіўнасць працэсаў глабалізацыі і татальнай універсалізацыі існавання, калі адбываюцца сур'ёзныя зрухі ў сістэме каштоўнасна-анталагічных арыентацый, каштоўнасна-сэнсавых прыярытэтаў, актуалізавала праблему ўнутраных канстант культуры, тых яе стрыжнёвых сэнсаў, вобразаў, кодаў, якія вызначаюць анталагічныя і экзістэнцыяльныя вымярэнні прысутнасці чалавека ў культурным ландшафце (шырэй – у космасе). Перажыванне свету як такога, што знаходзіцца ў пераходным стане, выклікае ўзмацненне неспакою і актывізуе эсхаталагічную міфалогію і адпаведныя архаічныя комплексы, архетыпы, коды. Гэта матывуе рост цікавасці да касмаганічных і касмалагічных канструкцый этнічных культур, прыродна-ландшафтнага кода. Між тым праз актуалізацыю архаічных чыннікаў названага і іншых кодаў космас чалавека традыцыйнага і космас чалавека сучаснага зближаюцца, у выніку чаго мы атрымліваем мажлівасць карыстацца выпрацаванымі культурай ахоўнымі механізмамі, якія скіраваныя на пераадоленне нігілістычна-разбуральных пачаткаў, паніжэнне ўзроўню неспакою і няўпэўненасці. Адсюль – абвастрэнне навуковай і грамадскай цікавасці да механізмаў і сродкаў рэтрансляцыі жыццёва важных, правераных часам сэнсаў і самабытных формаў беларускай традыцыйнай культуры, якія, можна спадзявацца, дапамогуць вызначыць шляхі гарманізацыі сучаснага грамадства, выпрацаваць жыццяздольныя формы духоўнасці.

Калі фальклор гістарычны паводле сваёй прыроды, то яго коды гістарычныя двойчы – не толькі таму, што коды функцыянуюць выключна ў гістарычным развіцці, але яшчэ і таму, што яны паводле сваёй прыроды з'яўляюцца апрадмечанымі каштоўнаснымі ўтварэннямі, скіраванымі на захаванне і рэтрансляцыю ў дыяханаіі і сінхраніі культурнага ландшафту, каштоўнасна значных сэнсаў культуры. Архаічныя ў сваёй аснове сімвалы і коды, рэтраслірюючы ператвораны ў каштоўнасныя ідэалы сацыяльна-культурны вопыт, прад'яўляюць кожнаму пакаленню імператывы дзейнасці, спосабы асэнсавання, узнаўлення рэчаіснасці, крытэрыі яе ацэнкі (сенсорнай, сублімiраванай, рацыяналістычнай). Сімвалы і коды не толькі суадносяцца з каардынатамі свету і ў канцэнтраванай форме выяўляюць і рэтраслірююць розныя аспекты рэчаіснасці, але і з'яўляюцца яе параджаючай і пераўтвараючай мадэллю. А таму могуць уздзейнічаць на сучаснае і будучае гэтай рэчаіснасці.

Прыродна-ландшафтны код – інструмент традыцыйнага мадэліравання свету на аснове яго пазнання, ацэнкі і апісання праз сімвалы мора, ракі, возера, балота, гары, даліны, каменя, лесу, саду, поля, лугу і іншых прыродна-ландшафтных рэалій. Кожная з гэтых семіятызаваных міфапаэтычным мысленнем рэалій функцыянуе ў беларускім фальклоры як сімвал – адмысловы вобраз, які з'яўляецца вынікам і ідэальнай формай прадметна-пачуццёвага, цэласнага, эмацыянальнага адлюстравання прадметаў і з'яў матэрыяльнага свету. Генезіс чыннікаў прыродна-ландшафтнага кода мае глыбока архаічную прыроду; яны захоўваюць і рэтраслірююць значныя тэксты (у семіятычным сэнсе) беларускай традыцыйнай культуры, трывала функцыяніруюць у яе дыяхраніі і сінхраніі. Прыродна-ландшафтны код выступае адным з вызначальных чыннікаў знакавай сістэмы беларускага фальклору і функцыяніруе як універсальны сродак апісання, кансервацыі і рэтрансляцыі ў часе і прасторы адпаведнага культурнага ландшафту – тэрытарыяльнага прыродна-культурнага асяроддзя развіцця пэўнага мясцовага грамадства ці этнасу, створанага і/ці засвоенага пэўнай грамадой людзей. Яго асноўнымі чыннікамі выступаюць: прыродны ландшафт, грамада людзей у іх этналагічным, сацыяльным, сямейным, канфесійным і іншых аспектах; гаспадарчая дзейнасць; сістэма рассялення як спосаб прасторавай арганізацыі/самаарганізацыі грамады ў прыродным ландшафце; моўная сістэма; духоўная культура (сфера

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

вераванняў, рытуальнай практыкі, фальклорная карціна свету, якая развіваецца па законах крышталю, што адлюстроўвае і праламляе, але ў той самы час прабывае-ў-сабе). Падкрэслім, што ў адносінах да прыродна-ландшафтнага кода ўсе чыннікі культурнага ландшафту, за выключэннем моўнай сістэмы, з'яўляюцца аб'ектамі апісання, якія, як вядома, структурыруюць змястоўны (сюжэты, матывы, вобразы), паэтычны і функцыянальны (кантэксты бытавання і мэтавыя ўстаноўкі) планы тэкстаў. Гэтае палажэнне, думаецца, павінна быць пакладзена ў аснову міждысцыплінарнага вывучэння прыродна-ландшафтнага кода міфапаэтычнага мыслення. Адзначым таксама, што кола вераванняў, звязаных з прыродна-ландшафтнымі аб'ектамі, складае найважнейшы змястоўны стрыжань усёй беларускай традыцыйнай культуры, бо ў тэкстах, якія іх афармляюць, фіксуюцца найбольш значныя з міфалагічнага пункту гледжання і даволі ўстойлівыя чыннікі архаічнай этнакультурнай інфармацыі.

Без сістэмнага аналізу семантыкі і сімволікі прыродна-ландшафтных аб'ектаў, прадстаўленых, у першую чаргу, у фальклоры і абрадавай дзейнасці, немагчыма комплексна даследаваць пэўны культурны ландшафт, паколькі грамадства асвойвае прастору не толькі тэрытарыяльна, але і семантычна і сімвалічна; з фенаменалагічнага пункту гледжання ландшафт з'яўляецца прасторай сэнсаў. (На тое, што «ў канчатковым выніку ўсю міфалогію можна размясціць у межах канцэптуальнага комплексу "Чалавек" – "Прырода"», указвала, у прыватнасці, С. Кашарная [2, с. 73]). «Для средневекового человека природа была "великим резервуаром символов"», – адзначаў А. Гурэвіч [1, с. 63]. Нездарма культурны ландшафт разглядаецца сучаснымі вучонымі як прыродна-культурнае асяроддзе фарміравання і захавання мастацтва, з аднаго боку, і даследуецца ландшафтафарміруючая роля мастацтва, з іншага.

У сувязі са сказаным на першы план выходзяць тэарэтыка-метадалагічныя праблемы даследавання мадэліруючай функцыі прыродна-ландшафтнага кода, характарыстыкі (на новым узроўні навук) міфапаэтычных уяўленняў беларусаў аб прыродна-ландшафтных аб'ектах, выхначэння семантыкі і функцыянавання асноўных прыродна-ландшафтных сімвалаў беларускага фальклору і іх сувязі з міфа-рытуальнай традыцыяй. На сучасным этапе вывучэння гэтага фрагмента культуры важным з'яўляецца яго сістэмнае апісанне з улікам разгорнутых у прасторы разнастайных дыялектных формаў мясцовых уяўленняў пра свет, адпаведных вераванняў, сістэмы ацэнак і каштоўнасцяў. Своечасовай можна лічыць пастаноўку наступных пытанняў: характарыстыка міфалагем (ідэалагічных канцэптаў, культурных сімвалаў), якія прасвечваюць скрозь чыннікі прыродна-ландшафтнага кода; вызначэнне прагматыкі прадстаўленых у жывым бытаванні аповедаў аб прыродна-ландшафтных аб'ектах, а таксама каштоўнасных арыенціраў, нарматыўных прадпісанняў, якія яны актуалізуюць у адносінах да гэтых аб'ектаў. Яшчэ адно кола задач звязана з пастаноўкай пытання пра формы актуалізацыі вераванняў, звязаных з прыродна-ландшафтнымі аб'ектамі, у розных сферах народнай культуры: у абрадавай традыцыі, фальклорных тэкстах, народнай тэрміналогіі і фразеалогіі, пра формы рэпрэзентацыі міфапаэтычных уяўленняў аб прыродна-ландшафтных аб'ектах у сучасных відах мастацтва.

Як фалькларыстыка, так і сумежныя з ёю дысцыпліны, асабліва этналінгвістыка, кагнітыўная антрапалогія зацікаўленыя ў абгрунтаваным вырашэнні пазначаных навуковых праблем. Але ў гэтым зацікаўлена і грамадства, бо карані сучаснай культуры – у прошлым, у фальклоры, у традыцыйнай культуры нашых продкаў, якія надзвычай актыўна семіятызавалі навакольныя прыродна-ландшафтныя аб'екты. Праблематыка міфапаэтычных уяўленняў беларусаў аб прыродна-ландшафтных аб'ектах, у прыватнасці семіятызацыі ракі, крыніцы, балота, лесу, поля і пад., дэманструе несумненную даследчую перспектыву і з пункту гледжання этнакультурнага ландшафтазнаўства, у якім культурны ландшафт разумеецца як

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

прырodна-культурнае асяроддзе развіцця пэўнага мясцовага грамадства ці этнасу. Праз пасрэдніцтва прыродна-ландшафтнага кода і сёння рэтрансліруецца значымая інфармацыя, звязаная з пэўнымі базавымі сэнсамі, здзяйсняецца рэтрансляцыя самой традыцыйнай і сучаснай культуры.

Літаратура

1. Гуревич, А. Избранные труды: в 2 т. Т. 2: Средневековый мир / А. Гуревич. – М. –СПб.: Университетская книга, 1999. – 560 с.
2. Кошарная, С. А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С. А. Кошарная. – Белгород: Изд-во Белг. Гос. ун-та, 2002. – 288 с.
3. Мамардашвили, М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ